

Helen Plado

Tartu ülikooli eesti keele lektor, Võro instituudi grammatikateadur

Liina Lindström

Tartu ülikooli tänapäeva eesti keele professor

Maarja-Liisa Pilvik

Tartu ülikooli eesti keele teadur

Fotod: Lauri Kulpsoo

Võro ja seto keele olukorrast 20.–21. sajandil

2023. aasta aprillis peeti esimene võrokeste kongress, mis otsustas, et võro keel on omaette keel ja võrokesed on Eestimaa põlisrahvas. See otsus tekitas kõrvaltvaatajates palju hämmingut: miks nii? Miks võrokesed enam eestlased olla ei taha? Tegelik pilt on aga palju keerukam. Kuna märksa varem on samalaadse otsuse teinud setod (vt seto kongressi 2017. aasta otsust¹), vaatame selles artiklis lähemalt, millest taolised otsused on tingitud ning mis probleemi võrokesed ja setod sedakaudu lahendada püüavad. Etteruttavalt võime öelda, et küsimus on ennekõike võro ja seto keele ellujäämises.

¹ https://www.setomaa.ee/kogukond/docs/file/skvk/XIISeto-Kongressi-otsus7_polisrahvana-maaratlemisest.pdf

Võro ja seto – keeled või murre/murded?

Eesti traditsioonilises dialektoloogiakäsitluses eristatakse eesti keele põhja- ja lõunaeesti murderühma. Selle järgi ei räägita mitte võro ja seto keelest, vaid lõunaeesti murderühma kuuluvast Võru murdest ja selle alla kuuluvast Setu murrakust või murrakurühmast. Lisaks Võru murdele kuuluvad nende käsitluste järgi lõunaeesti murrete hulka ka Mulgi ja Tartu murre. (vt nt Pajusalu jt 2009)

Viimaste aastakümnete jooksul on tehtud hulgaliselt teadustööd, mis on osutanud, et lõunaeesti murderühm on pärit omaette hõimukeelest. Soome keeleteadlased Pekka Sammallahti (1977) ja Petri Kallio (2012) on näidanud, et just lõunaeesti keel² on olnud esimene, mis on algläänemeresoome keelest lahknenu. Seetõttu on lõunaeesti keel(t)es mitmeid keelejooni, mida ei esine üheski teises läänemeresoome keeles. Võrreldes põhjaeesti murderühmaga, mis on tänapäeva kirjakeele aluseks, on võro ja seto keel keeleliselt äärmiselt erinevad. Karl Pajusalu (1997) on hääldusjooni, vormiõpetust ja sõnavara arvestades leidnud, et Võru murde (st võro ja seto keele) ühisosa eesti kirjakeelega on ainult 18,7% ehk „omapäraseid murdejooni on Võru murdes ühe eesti keele murde kohta ebatavaliselt palju“ (Pajusalu 1997: 175).

Lõunaeesti keel on olnud põhjaeesti keelest sel määral erinev, et varem oligi käibel kaks eri kirjakeelt: põhjaeesti (ehk tallinna) ja lõunaeesti (ehk tartu) kirjakeel. Lõunaeesti kirjakeel taandus 19.–20. sajandi vahetuseks. Põhjuseid oli mitu, kuid üheks olulisemaks olid majanduslikud põhjused – nii väikesel alal ei peetud otstarbekaks kahe kirjakeele arendamist (vt nt Laanekask 2004; Raag 2008).

Lisaks keelelisele eripärasusele on üks olulisemaid põhjuseid võro ja seto keele keeleks pidamisel kõnelejaskonna enda arvamus. Kagu-Eestis 1998. aastal korraldatud uurimus (Pajusalu jt 2000) näitas selgelt, et kuigi koolis on õpetatud, et tegemist on Võru murdega, peavad kõnelejad ise oma piirkonna keelepruuki keeleks, mitte murdeks. Sama on setod öelnud ka seto keele arengukavas, mis võeti vastu 2022. aastal: „Seto rahva puult kaieh om seto kiil õdagumeresoomõ põliskiil. Õnnõ seto rahvas eis' saa üldä, õt seto kiil om kiil ja seto rahvas om tuud ülnü.“³ (Seto keele arõnguplaan)

² Võro ja seto keele ning lõunaeesti keele suhte kohta saab lugeda näiteks Sulev Iva artiklist „Lõunaeesti ja võro keel: mõisted ja keelepuu“ (2008).

³ „Seto rahva poolt vaadates on seto keel läänemeresoome põliskeel. Ainult seto rahvas ise saab öelda, et seto keel on keel, ja seto rahvas on seda öelnud.“

Omaette küsimus on, kas võro ja seto keel on üks keel või siiski kaks eraldiseisvat keelt. Kuigi keeleliselt on need teineteisele äärmiselt lähedased ja nende vahel ei ole selget keelepiiri, on ka siin oluline kõnelejaskonna arvamus. Et võrokese ja setod on kultuuriliselt väga erinevad (üheks olulisemaks erinevuseks usuline kuuluvus: võrukese on traditsiooniliselt olnud luterlased, setod aga õigeusklikud), peavad kogukonnad ka oma keeli teineteisest eraldiseisvaks.

Seega kõnelejaskonna soove arvestades võiksime rääkida võro ja seto puhul kahest eraldi lõunaesti keelest: võro ja seto keelest.

Kui palju on võro ja seto keele kõnelejaid?

Viimase rahvaloenduse (2021) andmete järgi on võro ja seto keele oskajaid Eestis kokku umbes 97 300, mis ühtlasi tähendab, et lõunaesti keel on suuruselt kolmas läänemeresoome keel soome ja eesti keele järel. Just lõunaesti keel, mitte võro või seto keel eraldi, sest küsitluse andmete põhjal ei ole võimalik täpselt öelda, palju on võro ja kui palju seto keele oskajaid. Samuti ei ole võimalik selle küsitluse põhjal öelda, kui paljud võro ja seto keele oskajatest igapäevaselt seda keelt räägivad ja kui paljud küll oskavad, aga tegelikult ei kasuta. Seega puudub meil tegelik ülevaade võro ja seto keele kasutuse kohta.

Lisaks Eesti territooriumile kõneldakse seto keelt ka praeguse Vene Föderatsiooni territooriumil Pihkva oblastis, kus setod on alates 2010. aastast kantud väikesearvuliste põlisrahvaste nimekirja. Viimase saja aasta jooksul on sealne seto keele kõnelejate arv pidevalt vähenenud, hüppeliselt vähenes see pärast Eesti taasiseseisvumist, kui suur osa seto keele kõnelejatest Eesti vabariigi territooriumile kolis. 2010.–2011. aasta välitööde jooksul nimetati meile 210 Petserimaal ja Pihkvas elavat setot (Juhkason jt 2012: 11). Venemaa ametliku rahvaloenduse järgi⁴ oli 2020. aastal Venemaal 142 setot.

Võro ja seto keele kasutamine

Lõunaesti keeled ei ole kunagi kuulunud Eesti ametlike keelte hulka. Lausa vastupidi, neid keelevorme on peetud eesti keele murreteks, mida on ühtse eesti standardkeele (nn kirjakeele) loomisest peale tagaplaanile

⁴ https://rosstat.gov.ru/vpn/2020/Tom5_Nacionalnyj_sostav_i_vladenie_yazykami, tabel 17.

tõrjutud. Näiteks on eesti kirjakeele aktiivse arendamise perioodil halvustatud lõunaestipäraseid keelevorme (vt nt Plado 2022) ja juba 1913. aastal ilmus artikkel „Rikutud Eesti keelest“, kus negatiivsete vene mõjude kõrval esitati samaväärsena ka Tartu murde (st lõunaestite keele) mõju (Ederberg 1913). Samuti ei ole võro ega seto keel olnud koolide ametlikuks õppekeeleks. Pärast Eesti iseseisvumist ja eesti kirjakeele positsiooni tugevdamist hakati koolides murrete kasutamist tõrjuma. Kuigi 1920. aastatel oli veel Võrumaa ja Setomaa koolides tavaline, et ülesannet lahendati eesti keeles, kuid hilisem arutelu toimus võro või seto keeles, siis hakkas olukord muutuma 1930. aastatel. Seda, et mured (sh võro ja seto keel) on vigane ja harimatu keelepruuk, sisendasid lisaks koolile veel tööturg, meedia, ametiasutused ja sõjavägi (Lõbu 2005). Nõukogudeaegses totalitaarses ühiskonnas süvenesid need tendentsid veelgi.

Võro ja seto keele tõrjumine kajastus ka selle kasutuses. Ervin Org jt (1994) on uurinud Vastseliina kihelkonna ühe küla elanike keelekasutuse põlvkondlikku varieerumist. Nad leidsid, et juba 1935.–1960. aastal sündinud inimesed on selgelt kakskeelsed, kes eelistavad võõraste inimestega vähemalt esialgu rääkida eesti ühiskeelt. Samuti tuli nende uurimusest välja, et pärast 1960. aastat sündinute võro keele oskus on oluliselt nõrgem kui vanematel põlvkondadel.

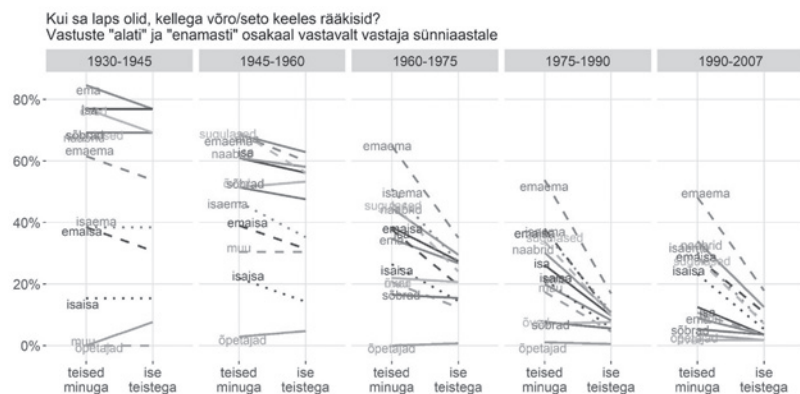
Ka ELDIA uurimus (*European Language Diversity for All*, läbi viidud aastatel 2010–2013⁵) kinnitab, et võro ja seto keele kasutamine on pikalt püsinud ennekõike kodukeelena ning nende keelte oskus on nooremate vastajate hulgas järjest vähenenud. Praeguseks on kõik võro ja seto keele kõnelejad Eestis kakskeelsed, seejuures on nende eesti keele oskus sama hea või parem kui võro/seto keele oskus. Lisaks on oluline, et äärmiselt vähe on inimesi, kes isegi kodus ainult võro või seto keelt kasutaks. (vt Koreinik 2015a, 2015b)

Meie 2022. aasta lõpus tehtud veebiküsitlus, milles osales 660 Võro- või Setomaa juurtega inimest, annab sarnase tulemuse: alates 1960. aastatel sündinutest on võro või seto keelt õpitud enam mitte vanematelt, vaid vanavanematelt ning keeleoskus on järjest vähenenud.

Nagu näeme jooniselt 1, on vanemates põlvkondades (sünniaeg 1930–1945 ja 1946–1960) võro/seto keelt kõneldud veel vanematega (kõige vanemas põlvkonnas on ema võro/seto keelt lapsele kõnelenud üle

---

⁵ <https://www.eldia-project.org/home/>

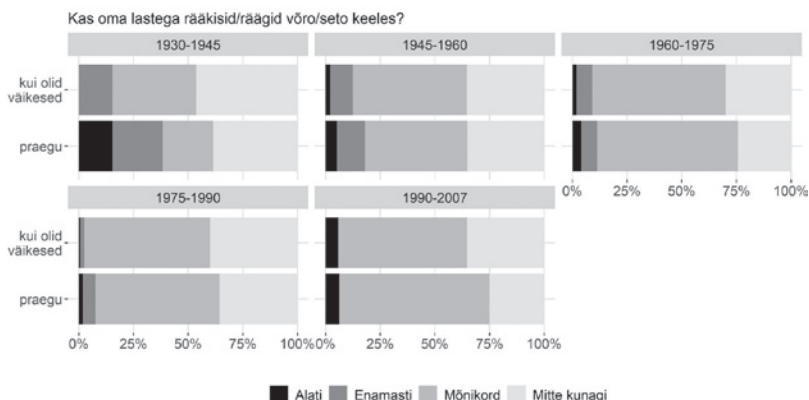

Joonis 1. Võro ja seto keele omandamine

80% vastanutest, vt tulpa *teised minuga*) ning laps on emale samas keeles vastanud vaid pisut harvem (vt tulpa *ise teistega*). Alates 1960. aastatel sündinutest on aga võro/seto keelest saanud pigem vanaemakeel, st kõige rohkem on võro/seto keelt lastele kõnelenud vanaemad. Märkimisväärset on muutunud ka see, kui palju lapsed ise võro/seto keeles kõnelevad ja kellega (vt jooniselt 1 tulpa *ise teistega*): kõigiga, sh vanavanematega kõneldakse võro/seto keelt nooremates põlvkondades oluliselt vähem kui enne 1960. aastat sündinute hulgas. Seega alates 1960. aastatest on vanemad hakanud oma lastega kõneldes eelistama eesti keelt võro/seto keelele ning toimunud on sisuliselt keelevahetus: võro/seto keele asemel hakati kodus lastega rääkima kirjakeelt.

Eriti selgelt on keelevahetus näha jooniselt 2, mis koondab vastuseid küsimustele „Kas sa oma lastega rääkisid võro/seto keeles, kui nad väikesed olid?“ ning „Kas sa praegu räägid oma lastega võro/seto keeles?“. Näeme, et „alati“ ja „enamasti“ on vähemuses kõikides vanuserühmades.

Keelevahetus ei ole olnud sunniviisiline, vaid suuresti vabatahtlik, ent seda on kahtlemata mõjutanud ühiskondlik negatiivne hoiak murretesse ning võro/seto keele vähesed kasutusvõimalused ka tänapäeval. Vanemad on loobunud lastele võro/seto keele õpetamisest eelkõige laste heaolu nimel: et neil oleks koolis lihtsam hakkama saada, et neid ei halvustataks keele pärast (nagu neid endid on halvustatud); tänapäeval ka seepärast, et nad ise enam ei oska (sest juba nendega ei räägitud võro/seto keelt) ning vajadus nende keelte oskuse järele puudub, sest kool ja muu elukeskkond

Joonis 2. Võro/seto keele kasutamine lastega

on valdavalt eestikeelne. Seda, et keelt ei anta enam edasi kodus, ühelt põlvkonnalt teisele, peetakse aga peamiseks keele ohustatuse näitajaks (Fishman 1991: 92–95).

Kujunenud olukorras muutub keele ellujäämisel üha tähtsamaks haridussüsteem. Paraku õpetatakse praegu ainult vähem kui kolmandikus Võrumaa koolides võro keelt valikainena.⁶ Setomaal õpetatakse seto keelt pärimuskultuuri õppe kaudu Värska, Mikitamäe ja Meremäe koolis. Lisaks on mõned aastad tagasi avatud Värska lasteaias üks setokeelne lasteaiarühm ja mitmes Võrumaa lasteaias on nädalas üks päev, kui mõne rühma lastega räägitakse ainult võro keeles.

Kokkuvõte

Võib öelda, et võro- ja setokeelseid lapsi tänapäeval peaaegu pole ning need vähesed, kellega on võro/seto keelt lapsest peale kõneldud, on kakskeelsed. Alates 1960. aastatest on toimunud järkjärguline keelevahetusprotsess, mille käigus lastega hakati rääkima eesti keeles. Võro ja seto keel jäid pigem vanaemakeeleks, mille kasutus ei olnud enam järjepidev ja mida tihti peale ei omandatud enam sellisel määral, et tänapäeval ise suudaks oma lastele võro või seto keelt kõnelda. Keelevahetus on toimunud suuresti keelehoiakute tõttu, mis pole kohalike keelte kasutamist tähtsaks pidanud ja on rõhutanud eesti kirjakeele kasutamist. Keelevahetus on seega tingitud keele madalast prestiižist ja kasutusala vähenemisest. See on suuresti

⁶ <https://wi.ee/tegemise/koolioppus/>

vabatahtlik protsess, mis toimub oma tajutud alaväärsusest ning soovist anda lastele parem tulevik. Seda protsessi on raske tagasi pöörata, kui keelel pole selget riiklikku staatust ning ka keeleõppe üle otsustamine on jäetud iga kooli juhtkonna õlgadele. Et seda protsessi muuta, on vaja keeleõpet tugevalt toetada, ent see kõik nõuab raha ning õpetajate-õppematerjalide ettevalmistamist.

Hiljutine võrokeste kongress oli katse tõmmata tähelepanu eeskätt oma keele päästmise vajadusele, mille esimene samm peaks olema riigi poolt tunnustamine eraldi keelena, sest keele prestiiž (ja selle kaudu ka selle edasiandmise ja oskamise soov) on tunduvalt kõrgem kui murde oma. Kuna varasemad katsed saada regionaalkeele staatuse on ebaõnnestunud, loodeti tuge saada põliskeele staatuse abil, mis aga käib koos põlisrahva staatusega. Põliskeelte kaitsmise vajadusest räägitakse tänapäeval väga palju ning ÜRO on käivitanud põliskeelte kümneaastaku (vt lähemalt nt Soosaar 2023), et tõmmata tähelepanu põliskeelte olukorrale. Setod on end juba varem samal põhjusel põlisrahvaks kuulutanud. Loodetavasti leidub Eesti riigil tahet ja võimalusi Eesti väikekeeli toetada, et võro ja seto keel kestaksid.

Viidatud kirjandus

- Ederberg, F. 1913. Rikutud Eesti keeles. – Eesti Kirjandus 12, 466–471.
- Fishman, Joshua 1991. Reversing language shift. Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages. Clevedon: Multilingual Matters.
- Iva, Sulev 2008. Lõunaesti ja võro keel: mõisted ja keelepüü. – Oma Keel 2, 5–12.
- Juhkason, Grethe, Andreas Kalkun, Liina Lindström, Helen Plado 2012. Petserima setodest ja nende keelest 2010.–2011. a välitööde põhjal. – Õdagumeresoomõ piiriq. Läänemeresoome piirid. Toim Sulev Iva. Võru: Võro Instituut, 11–29.
- Kallio, Petri 2012. The Prehistoric Germanic Loanword Strata in Finnic. – A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe. Ed. by Riho Grünthal, Petri Kallio. Helsinki: SKS, 225–238.
- Koreinik, Kadri 2015a. Setu keel: ELDIA uuringu lühikokkuvõte. Tartu.
- Koreinik, Kadri 2015b. Võro keel: ELDIA uuringu lühikokkuvõte. Tartu.
- Laanekask, Heli 2004. Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Lõbu, Terje 2005. Regulaarsete joonte ühtlustamise katsed 1920.–1930. aastail Võrumaa hariduselu näitel. Magistritöö. Tartu Ülikool, eesti ajaloo õppetool.
- Org, Ervin, Nele Reiman, Katrin Uind, Eva Velsker, Karl Pajusalu 1994. Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutest. – Keel ja Kirjandus 4, 203–209.
- Pajusalu, Karl 1997. Keskse perifeeria mõjust eesti keele tekkeloos. – Pühendus-teos Huno Rätsepale. Toim Mati Ereht, Meeli Sedrik, Ellen Uuspõld. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 167–183.
- Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009. Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajusalu, Karl, Kadri Koreinik, Jan Rahman 2000. Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. – A kiilt rahvas kynõlõs: võrokeste keelest, kommetest, identiteedist. (Võro Instituudi toimetiseq 8.) Võru, 13–37.
- Plado, Helen 2022. Rahvakeelus XX sajandi alguskümnedite Eesti keelekorralduses. (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). – Keel ja Kirjandus 12, 1075–1092.
- Raag, Raimo 2008. Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Sammallahti, Pekka 1977. Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. – Virittäjä 81, 119–136.
- Seto keele arõnguplaan. <https://www.setoinstituut.ee/seto-keele-arõnguplaan/> Vaadatud 05.09.2023.
- Soosaar, Sven-Erik 2023. Hääbunud ja hääbuvatest keeltest. Põliskeelte aasta-kümme (2022–2032). – Oma Keel 1, 23–28.

OK